

LUND UNIVERSITY

Recension av Katarina Båth, Ironins skiftningar – Jagets förvandlingar. Om romantisk ironi och subjektets paradox i texter av P.D.A. Atterbom

Henning, Peter

Published in:
Tidskrift för litteraturvetenskap

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Henning, P. (2017). Recension av Katarina Båth, Ironins skiftningar – Jagets förvandlingar. Om romantisk ironi och subjektets paradox i texter av P.D.A. Atterbom. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 47(2), 69-72.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

varför fantasylitteratur har en specifik didaktisk potential i skolans värdegrundsarbete” (290). Men även om analyserna i *Magiska möjligheter* inte övertygar om att fantasy skulle vara den bäst lämpade genren för att behandla värdegrundsfrågor, lyckas Alkestrand i flera av dem visa hur vissa fantasyromaner går att använda för att diskutera frågor om exempelvis makt, rasism och klass ur lite oväntade perspektiv genom att de förläggs i en främmandegjord värld.

Avhandlingen är dessutom rik på korta, men relevanta stickspår. Vid sidan av allt det Alkestrand föresatt sig att göra ryms reflexioner om vikten av ett intersektionellt maktperspektiv i skolans värdegrundsarbete och en god diskussion och nyantering av Bachtins idéer om det karnevaliska utifrån Umberto Ecos och Slavoj Žižeks kritik av dessa. I undersökningen framkommer även hur vaga formuleringarna i läroplanerna ofta är, inte minst när det handlar om att definiera begreppet demokrati.

Ett lite ovanligt inslag i avhandlingen gäller förhållandet till tidigare forskning. Genomgående ägnas relativt stort utrymme åt att diskutera och referera till opublicerade kandidat- och magisteruppsatser. Ibland är det någorlunda befogat, exempelvis när det handlar om att visa den lilla (men växande) forskning som finns om Engelsforstrilogin, men ibland tillmäts de lite för stor betydelse. Man kan också fråga sig varför Alkestrand valt att analysera de engelska originalen av de litterära verken, när det är den svenska skolkontexten och svenskämnet som står i fokus.

Trots alla små och stora frågetecken är *Magiska möjligheter* med sin diskussion av fantasy och didaktisk potential ändå en originell och – utan att ge avkall på substans – föredömligt lättillgänglig avhandling som förtjänar att göra avtryck i diskussionen om populärlitteraturens roll i skolan. Förhoppningsvis kommer den att nå och inspirera såväl verksamma lärare som lärarkandidater och lärarutbildare.

Peter Henning om **Katarina Båth, *IRONINS SKIFTNINGAR – JAGETS FÖRVANDLINGAR. OM ROMANTISK IRONI OCH SUBJEKTETS PARADOX I TEXTER AV P. D. A. ATTERBOM*** Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 48, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2017, 328 s. (diss. Uppsala)

Huruvida Atterbom var en bra poet är en fråga som ofta har besvarats med ett ambivalent ”nja”. I jämförelse med romantiker som Stagnelius eller Almqvist framstår han lätt som ”symboltyngt pretentiös” (24) och blodfattig – detta trots att Atterboms texter hör till den typ av teoretiskt bränsle som litteraturvetaren i gemen finner avgjort intressant. Med Katarina Båths avhandling har vi emellertid fått en akademisk inlaga som, i alla fall delvis, skriver under på Klara Johansons ord: nämligen att det hör till ”den svenska nationens förbrytelse att aldrig ha insett” hans storhet (25).

Som Johanson fortsättningsvis poängterar, röjer Atterboms ”magiska vers [...] sin härkomst ur [en] för tanken och forskningen onåbar själsrymd” (25). I sin forskarroll tycks mig dock Båth ha lyckats med konststycket att förpassa Atterboms verk just ifrån de fjärran kosmiska vidderna. Istället visar hon på den dagsaktuella relevans som dessa texter besitter, samt, vilket är lika spännande, på de möjligheter som Atterboms dikter och dramer erbjuder läsaren att själv utvecklas själsligen. Genom studier i de mest ambitiösa delarna av hans *œuvre* (*Blommorna*, *Rimmarbandet*, *Lycksalighetens ö* och *Fågel blå*) framträder bilden av en utma-

nade, queerteoretisk subjektstilfilosof: psyko-sexuellt kluven, feministiskt intressant – och humoristiskt lagd!

Båth vänder sig således mot en tidigare litteraturhistorie-skrivning som i Atterbom endast velat se en gravallvarlig fosforistisk idealist. Istället försöker hon, till stora delar framgångsrikt, att lyfta fram det lekfulla och gränsöverskridande i hans diktning. På vissa punkter tycks det mig dock som om den hävdvunna bilden av Atterbom lite väl lättvindigt förkastas, samtidigt som resonemangen i andra fall bidrar till att den befästs. Båth argumenterar exempelvis övertygande för de teoretiska likheterna mellan Almqvists och Atterboms estetiska program, men berör inte den stora gestaltningsmässiga skillnaden mellan de båda diktarna. Almqvist på sitt mest uppslupna humör är, tja, genuint rolig, medan Atterbom – i det exempel från "Murgrönan" som emblematiskt får representera hans romantiskt-humoristiska läggning (60) – onekligen blottlägger en mer överspänd poetisk ådra. När Atterbom faktiskt släpper sina hämningar i det satiriska ungdomsverket *Rimmarbandet* betonar Båth dramats brister i förhållande till den mer sofistikerade ironi som hans "seriösa" alster begagnar. Slutsatsen är på intet sätt orimlig, men genom att prioritera textens teoretiska innehåll framför det poetiska kan tolkningen skymma betydelsen av den formuleringslusta som präglar *Rimmarbandet*. Atterboms "vilda bizarrrier" (61) riskerar alltså att oavsiktligt förpassas till det bakvatten som han själv och det tidiga 1900-talets litteraturhistoriker gärna placerade dem i.

I sammanhanget bör det emellertid genast understrykas att den "humor" och "ironi" som avhandlingen intresserar sig för delvis skiljer sig från, eller utvidgar, den gängse förståelsen av dessa begrepp. Genom en lång utläggning av i huvudsak Friedrich Schlegels och Jean Pauls estetiska teorier argumenterar Båth för att Atterboms diktning uppvisar ett starkt inflytande från den tyska romantiken – i synnerhet dess ambition att bejaka ett "tillstånd av obestämbarhet", att uppnå "en svävande dubbelhet där gränserna suddats ut", "ett dubbelsidigt både-och" i skärningspunkten "mellan jag och du, mellan fantasi och verklighet, eller mellan läsande/diktande subjekt och skapat verk" (46). Denna iro-

niska attityd, för vilken teaterns illusionsbrott och sceniska självmedvetenhet blir förebildlig, tar sig litterära uttryck bland annat genom en rad metafiktiona strategier. Dessa söker i sin tur att radera den autonoma texten i syfte att låta en högre sanning framträda ur ruinerna: "[p]å negativ väg, som en rörelse i konsten, kan det Absoluta" härmed "förnimmas som en evigt föränderlig förnyelse" (50).

Då många av de teoretiska urkunderna ifråga om den romantiska ironin i sig har formulerats "ironiskt", till exempel i form av fragment, hör det till sakens natur att en entydig, systematisk framställning av denna filosofi och poetik är svår att uppnå. Lägg därtill en närmast oöverskådlig sekundärlitteratur på området. Avhandlingens genomgång av den romantiska ironin och dess reception är emellertid i bästa mening användbar: den ger inte bara en god och grundlig introduktion till detta snåriga fält, något som har saknats på svensk mark, utan följer även upp dess resonanser inom modern kritisk teori. Här finns med andra ord mycket att hämta både för noviser och insatta, inte minst ifråga om det romantiska skrivandets feministiska potentialer. Med utgångspunkt i Julia Kristevas *La révolution du langage poétique* (1974) argumenterar till exempel Båth för att ironins självreflexiva processverkan har förmågan att destabilisera den patriarkala ordning som författaren tar sin utgångspunkt i (79ff.). Såväl diktaren som läsaren tvingas i texten att möta sig själv i ett osäkrat tillstånd som möjliggör för jaget att "förnimma" och bejaka olika former av "annanhet" (56). Med en underton av *écriture féminine* sammanfattar Båth vad som står på spel i en inspirerad, lyrisk formulering: "Då egots cirkel rubbas påverkas också tomrummet i mitten. Utestängt kaos som förnekas och förvägras tillträde i en alltför schematisk dualistisk världsförståelse sipprar in. Det förträngda i oss själva, skuggans spökdjur, galenkärringar, minotaurer och andra syndabockar ges plats. Ur det intet [sic] något. En dynamik, en akustik" (56).

Om den teoretiska ramen är fint utmejslad, och därtill trovärdigt förbunden med Atterboms egna estetiska skrifter, är det dock mer oklart hur detta batteri av perspektiv ska operationaliseras. Rubriken "Syfte och frågeställningar" (15) ger

på denna punkt enbart en vag avsiktsförklaring: ”att följa den romantiska ironins skiftningar” hos Atterbom, samt att ”på ett mer generellt plan diskutera filosofiska, teologiska, psykologiska, och genusmässiga aspekter av den romantiska ironin” (15f.). Den explicita frågeställningen tycks, trots rubrikens pluralform, endast vara en: ”Vilket subjekt ger ironins dialektik, och lek med fantasi och verklighet, upphov till?” (15) Den står dessutom i ett oklart förhållande dels till den fråga om ironi och patriarkala strukturer som långt senare dyker upp (55), dels till avslutningens lätta men betydelsebärande omformulering av den inledande frågeställningen: ”[V]ilka olika former av *subjektivitet*” ger den romantiska ironin upphov till? (290, min kursiv). Även förhållandet mellan den inledande frågeställningen och konstaterandet på avhandlingens sista sidor, nämligen att studien ”har sökt hur, och *om* det med ironins hjälp går att läsa fram en ’feministisk etik’ i de atterbomska verken” (291), framstår som otydligt.

Likväl råder det inga större tvivel vare sig om vad Båth gör eller vill göra; kritiken har i detta fall främst bäring på själva avhandlingens läsbarhet. Med dess tydlighet i åtanke eftersöker jag därför en mer noggrant formulerad frågeställning som kan påminna såväl läsaren som avhandlingens författare om de många digressionernas relevans för framställningen. En större inledande precision när det gäller avhandlingens ärende hade också varit till hjälp för att förstå analyskapitlens disposition. Även om dessa är rakt igenom intresseväckande framstår de stundtals, på samma sätt som avhandlingens försök att konkretisera sina utgångspunkter, som en aning sökande. Lite väl ofta återkommer samma nyckelformuleringar och slutsatser, vilket gör det svårt att hålla reda på nyanserna i de många ambivalenser, paradoxer och maskspelsmanövrer som redovisas.

Frågan om avhandlingens riktning aktualiserar också bristen på mer detaljerade metodologiska reflektioner. Litteraturvetenskapliga metodavsnitt har inte sällan någonting pliktskyldigt över sig, men hos Båth saknar jag likafullt en mer utförlig diskussion av hennes sätt att närma sig den romantiska litteraturen. Med stöd hos Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy och Simon Critchley framförs argumentet att

vi fortfarande befinner oss i den romantiska erans kontinuum – ja, rentav hemsöks av dess föreställningsvärld (29). I Båths fall motiverar detta att texterna studeras utifrån en feministisk och psykoanalytisk begreppsapparat som förmår att avtäcka ”det moderna subjektets kris” såsom denna anakronistiskt gestaltas av Atterbom (28). Men hur förhåller sig exempelvis den annorstädes citerade Friedrich Kittler, med sin idé om två distinkta diskursiva nätverk (1800/1900), till tanken om romantikens absoluta modernitet? Min invändning gäller egentligen inte Båths metod som sådan, för i detta avseende talar de goda resultaten för sig själva. Däremot saknar jag ett större mått av egen reflektion, också i förhållande till det ”antikvariskt historiserande förhållningsätt till romantiken” som Båth, i förlängningen av Lacoue-Labarthe och Nancy, vänder sig mot (29). Eftersom avhandlingen trots allt gör rikligt bruk av just traditionell litteraturhistorisk forskning är det inte självklart för läsaren hur denna kritik ska förstås.

Vad det gäller avhandlingens relation till tidigare forskning är det emellertid svårt att inte låta sig imponeras av Båths djupgående kännedom om fältet. Hon visar prov på en stor beläsenhet inom såväl svensk, tysk som anglosaxisk romantikforskning och gör dessutom omfattande komparativa analyser av Atterboms diktning i förhållande till Schlegel och Ludwig Tieck. Ibland kan jag dock önska att Båth, med en geijersk sentens, i högre utsträckning ”följde sin genius”: det vill säga släppte en aning på kravet att redovisa tidigare tolkningar. Det är inte alltid som dessa tillför något till argumentet. Om kontinuerliga referat av Vetterlunds, Santesson, Landgrafs och Vinges läsningar således kan skymma sikten för den egna analytiska linjen förringar detta ingalunda, och detta vill jag särskilt understryka, kvaliteten i avhandlingens läsningar. Även om jag ibland kan efterfråga en större lyhördhet för de litterära aspekterna av verken är det ett sant nöje att ta del av avhandlingens inträngande resonemang: särskilt såsom dessa ofta är vackert, och därtill personligt och poetiskt, formulerade. Helt oironiskt sagt är också rubrikställningen stundtals väldigt rolig och träffande.

Bland analyskapitlens höjdpunkter återfinns utläggningar om *Blommorna* som modereportage (98f.), Irigaray- och

Kristevainspirerade tolkningar av de ovidianska intertexterna i samma dikter (104–11), komparativa reflektioner över djurbliande, djurvara och djurvaror i *Rimmarbandet* (138–168), en diskussion om *Lycksalighetens* ö som självhjälpslitteratur (231), samt, inte minst, en tolkning av fragmentets och utkastets skilda arbetsmodus med stöd i *Kapitalet* (263). Dessa exempel ger med nödvändighet en ofullständig bild av avhandlingens helhet, men säger något om bredden och experimentlustan i genomförandet.

Ironins skiftningar är ett inspirerande bidrag till den svenska litteraturvetenskapen som också lyckas med den djärva föresatsen att visa på Atterboms aktualitet för dagens

läsare. Det faktum att hans texter står pall för de sofistikerade analytiska grepp som Båth begagnar, att dikterna inte enbart låter sig underkastas teorin utan också medger en dialog, säger något väsentligt både om deras verkhöjd och om avhandlingsförfattarens känsliga handlag. Vad Atterbom själv en gång tröstande skrev till Bernhard von Beskow förtjänar därför att återupprepas, inte bara med avseende på Atterboms diktning såsom denna nu har levandegjorts av Båth, utan också med hänseende till den båthska skriftens egna meriter: ”Hvad som är gjordt med snille, med talent, med kärlek, med studium, med konst- och språksinne, skall – förr eller sednare – göra sig gällande, eller taga ut sin rätt”.

Sofi Qvarnström om **Peter Forsgren, NORRLAND SOM KOLONI OCH UTOPI. OLOF HÖGBERGS DEN STORA VREDEN, LUDVIG NORDSTRÖMS PETTER SVENSKS HISTORIA OCH BERÄTTELSEN OM SVERIGE** Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2015, 211 s.

Blånande fjäll, vita bergstoppar och lågvuxen björkskog möter ögat på bokomslaget i en målning av Helmer Osslund från 1904. Här är det varken Norrland som råvarukoloni eller modern samhällsutopi vi möter, utan snarare den romantiserade bild av den fria vildmarken som blivit själva sinnebilden för Norrland ända in i våra dagar. På så vis skapar omslaget en intressant kontrast till ämnet för Peter Forsgrens studie där andra, alternativa berättelser om Norrland undersöks.

Med utgångspunkt i Olof Högborgs och Ludvig Nordströms ambitioner att lyfta fram en ny bild av Norrlands historia, kultur och framtid fördjupar sig Forsgren i roman- och berättelserna *Den stora vreden* (1906) och *Petter Svensks historia* (1923–27). Han diskuterar dem som inlägg i en debatt om det moderna svenska industrisamhället, men också som en del av en litterär – delvis åsidosatt – tradition: den så kallade norrlandslitteraturen.

Norrland som koloni och utopi är angelägen för alla som intresserar sig för politiskt engagerad litteratur och för hur författare genom sina litterära texter deltar i samhällsdebatten. Tillhör man dessutom den skara som under senare år följt Po Tidholms norrlandsreportage och den mer än hundraåriga debatt där stad ställts mot landsbygd, norr mot söder, tillväxt mot nedskärningar, är den oundgänglig. Kanske inte för att den ställer frågor som aldrig ställts tidigare, men just för att frågorna ställs till två skönlitterära romanprojekt som så uppenbart utgör medvetna inlägg i debatten om Norrlands resurser och framtida utveckling.

Två spår löper parallellt i Forsgrens undersökning. För det första är det fråga om en genreanalys av roman- och berättelserna som historiska romaner, vilken inbegriper författarnas försök att genom olika litterära grepp legitimera sin historietolkning. För det andra handlar det om en analys av deras koppling till den samtida samhällsdebatten och framväxten av ett